

ORCHIDEEËN IN DE MONTE GARGANO, ITALIË

Jac. KOOPMAN & W.J. STOUTHAMER

Zusammenfassung

Die Autoren haben das italienische Gargano-Gebiet zweimal besucht, im April 2000 (8. -18.) und im April bzw. in der ersten Maiwoche im Jahr 2001. Nach einer ausführlichen Beschreibung der Geographie und der Natur des Gebietes, listen sie die von Ihnen gefundenen Orchideenarten auf, etwa die Hälfte der dort vorkommenden 75 Arten (jetzt sollten es bereits 80 Arten sein). Bei einigen Arten, besonders aus der Gattung *Ophrys*, gehen sie tiefer auf Einzelheiten ein. Auch die von Ihnen nicht gefundenen Arten werden aufgezählt.

Summary

The authors visited the Gargano-region in Italy two times, in April 2000 (8th - 18th) and in April, respectively the first week of May 2001. After a detailed description of the geography and nature of this area, they give a survey of the orchids they found in the Gargano, about half of the 75 species observed hitherto (by now the number would already have increased until 80). Some species, specifically of the genus *Ophrys*, are discussed. Species not found are also mentioned.

Inleiding

Aan de Adriatische Zee ligt, ten noordoosten van de stad Foggia, in de gelijknamige provincie Foggia, het middelgebergte Monte Gargano. Deze provincie behoort tot de regio Apulië, op zijn Italiaans Puglia. Dit kalkgebied is bijzonder rijk aan orchideeën; voor vele orchideeën liefhebbers reden om een bezoek aan dit bloemenparadijs te brengen. Toch is er relatief weinig geschreven over de orchideeënflora van de Monte Gargano. Zo werd er tot nog toe in *Eurorchis* niet over dit gebied geschreven. Het onderhavige artikel beoogt deze leemte op te vullen.

Beide auteurs zijn tweemaal op excursie in het gebied geweest. In april 2000 brachten zij, samen met Nelis van der Cingel en Jan Jonker, een tiendaags bezoek aan de Monte Gargano (van 8-18 april). Van der Cingel (2000) schreef hierover een artikel in het blad van de Nederlandse Orchideeënvereniging. In april 2001 bezochten Van der Cingel, Jonker en Stouthamer het gebied opnieuw. Koopman was er enkele weken later, in de eerste week van mei 2001, nu samen met Karst Meijer.

Tijdens de bezoeken werden er tevens contacten gelegd met de in het nabij gelegen Mattinata wonende orchideeënkenner Giovanni Quitadamo, mede-auteur van een boekje over orchideeën

in de Monte Gargano; Rossini & Quitadamo (1996). Quitadamo wees ons op een aantal interessante locaties.

Er bestaat een goede kaart van het gebied, Il Gargano, Carta Turistica e Nautica, 1:80.000. De kaart is ter plaatse, b.v. bij sommige benzinstations, te koop voor 8.000 lire (€ 4,13).

De Monte Gargano, geografisch

De Monte Gargano is gelegen in de zuidoostelijkste regio van Italië, Puglia. Vanaf Napels, dus aan de westkust van de laars van Italië, ligt de Monte Gargano op hemelsbreed 170 km afstand, ten noordoosten van de stad Foggia. Vanaf de luchthaven van Napels is het slechts drie uren rijden per auto, via de autostrada over de Appenijnen richting Bari (A16) en vervolgens de A14 richting Foggia. Deze toweg werd als relatief rustig ervaren. Na de laagvlakte met Foggia ging het richting Manfredonia en Mattinata. Hier, in de bergen, op ruim zeshonderd meter hoogte, hadden wij telkenmale ons kampement opgeslagen bij "Azienda Agriturismo Monte Sacre". De laatste zes km gingen via een smal bergweggetje met amper tot geen verkeer. Eenmaal ter plekke bleek het een ongekend rustig, pastoraal bergoord te zijn, met slechts het geluid van koeienbellen en een enkele blaffende hond in de verte. In feite omvat de Monte Gargano de z.g. spoor van de laars van Italië. Het gebied heeft een totale oppervlakte van ongeveer 2100 km². Aan de zuidkust van deze spoor ligt in de kustvlakte de stad Manfredonia. Naar het noordoosten toe ligt de stad Mattinata. Vanaf hier gaat het snel omhoog, richting Vieste. Bij Mattinata kan men twee wegen kiezen naar Vieste, dwars door het gebergte of langs de kust, aangegeven met Vieste litoreanea. Vieste ligt op een afstand van een kleine veertig km ten noordoosten van Mattinata. Twintig km ten noordwesten van Vieste ligt het vissersstadje Peschici.

Vanaf Mattinata kan men ook naar het noordwesten, naar de bergstad Monte San Angelo. Deze schitterende stad is absoluut een bezoek waard. Vanaf hier kan men westwaarts, door een vrij vlak gebied, naar San Giovanni Rotondo, of noordwaarts door het z.g. Foresta Umbra, een fraai, uitgestrekt loofbos, naar Peschici. Onderweg kan men ook naar het westen afslaan, naar een ander prachtig stadje, Carpino. Een verpozing op een terrasje, midden in het kleine centrum van deze zesduizend inwoners tellende stad, is eigenlijk een must. De fraaie Italiaanse trappen rondom het pleintje lijken zo ontleend te zijn aan een of andere film met Sophia Loren.

Dat de Monte Gargano (nog) geen toeristengebied is, moge blijken uit het feit, dat er bijna geen Engels wordt gesproken. Hier en daar kende men een paar woorden Duits, maar voor 99% moesten we het met een Italiaans weerwoord doen.

De Monte Gargano, natuurlijk

De Monte Gargano is een kalkgebergte met hoogtes tot ruim duizend meter, middelgebergte dus. De hoogste piek meet 1056 m. Vanaf de zuidkust, op de aanrijroute, oogt het als een relatief vlak gebergte van west naar oost. Grote delen van het gebied bestaan uit natuurlijk bos. We vinden er zowel loof- als naaldbos. Het loofbos kent aan typerende bomen o.a. *Quercus cerris*, *Q. ilex*, *Q. pubescens*, *Sorbus torminalis*, *Fraxinus ornus*, *Acer campestre*, *A. obtusatum* en *Fagus sylvatica*. Het naaldbos bestaat voornamelijk uit *Pinus halepensis*. Fraai ontwikkeld loof-

bos vinden we niet alleen in het Foresta Umbra, maar ook bij Bosco Quarto, langs de weg van Monte San Angelo naar San Giovanni Rotondo. In het vroege voorjaar, maart-april, vindt men in deze bossen vele soorten, die bij ons ten dele bekend staan als planten uit het z.g. stinzenmilieu: *Corydalis solida*, *Anemone apennina*, *Pulmonaria*, *Galanthus nivalis*, *Narcissus tazetta*, *N. poeticus*, *Doronicum orientale*, *Viola*, *Allium ursinum*. In mei vonden we hier soorten als *Aquilegia vulgaris*, *Sanicula europaea*, *Allium pendulinum* en *Orchis purpurea*. Langs wegranden door het loofbos groeit op de beschaduwde kalkrotsen *Daphne sericea*.

De rest van het gebied bestaat veelal uit kalkgrashellingen en –weiden. De beweidingsdruk lijkt er vrij groot. Het gebied wordt beweid met koeien, geiten, schapen, varkens, muilezels en paarden. Vaak is er een herder bij de kudde, soms alleen één of meer honden en soms lijkt het vee zich zelf te redden. Langs de weg van Mattinata naar Vieste, door de bergen, komt men regelmatig loslopende dieren tegen. Het gehele gebied is in principe vrij toegankelijk. Het prikkeldraad langs weiden en bosranden dient niet om bezoekers te weren, maar om het weidende vee binnen de perken te houden.

De kalkgraslanden en –hellingen hebben in het vroege voorjaar, in maart-april, een kenmerkende flora en vegetatie, met dominerende soorten als *Iris*, *Anemone pavonina*, *Euphorbia characias* en veel *Orchis papilionacea*. Wat later in de tijd, april-mei, worden deze vegetaties qua aanblik bepaald door *Asphodelus aestivus* en *Asphodeline lutea*. *Orchis tridentata* is dan algemeen, evenals *Serapias vomeracea* en *S. lingua*. *S. parviflora* is van deze drie de zeldzaamste, maar toch nog vrij algemeen. Op hellingen vinden we vaak *Cistus*-soorten, zowel witbloeiend, zoals *Cistus monspeliensis* en *C. salvifolius*, als rozebloeiend, zoals *C. incanus*. Onder deze laatste vonden we op enkele plekken de parasitaire *Cytinus ruber*, uit de familie der Rafflesiaceae. Deze soort, zonder bladgroen, komt met rood-met-witte bloemen rechtstreeks uit de grond. Sommige hellingen zijn dichtgegroeid met de cactus *Opuntia ficus-indica*, hier van oudsher gekweekt om zijn eetbare vruchten. De flora en vegetatie van de Monte Gargano is, zeker in de maanden april en mei, uitbundig te noemen. In het relatief kleine gebied komen maar liefst zo'n tweeduizend soorten hogere planten voor.

Het klimaat is er typisch mediterraan: 's zomers droog en warm, 's winters vochtig en mild. Begin mei lijkt het er naar West-Europese maatstaven volop zomer.

De orchideeënflora van de Monte Gargano

Lorenz & Gembardt (1987) maakten in een schitterend artikel over de Monte Gargano gewag van 61 soorten. Op de website van Giovanni Quitadamo (gargano.capitanata.com/orchidee) staat een actuelere lijst met alle soorten die hier ooit zijn gevonden, ondertussen in totaal 75 soorten. Quitadamo wist ons zelfs te vertellen, dat het aantal ondertussen al was opgelopen tot 80. Dit houdt in, dat hier rond 33 % van alle Europese orchideeën te vinden is [uitgaande van het aantal bij Buttler (1986) genoemde soorten; Red.]. Van dit grote aantal hebben wij tijdens onze excursies de helft gevonden. Het gebied kent ook nogal wat endemen. Hieronder volgt een korte bespreking per soort. Tussen haakjes staat achter elke soort vermeld het aantal km-blokken waarin Lorenz & Gembardt (1987) de soort destijds gevonden hebben en de plaats op de ranglijst van voorkomen, waarbij nr. 1 het algemeenst en 61 het zeldzaamst is. Ondertussen zijn vele soorten op nieuwe plaatsen gevonden, terwijl er uiteraard ook vindplaatsen verdwenen zijn.

Toch geeft dit gegeven uit 1987 een duidelijk beeld over het voorkomen van de soorten in het gebied. Het jaartal geeft aan wanneer de soort hier voor het eerst vermeld is.

1. *Aceras antropophorum*

Deze soort bloeit in april-begin mei volop en is hier algemeen. Ze komt door het gehele gebied voor, zowel in de lager als in de hoger gelegen delen. Vaak groeit ze in grote groepen bijeen, liefst op zonnige plekken. (144-10; 1812)

2. *Anacamptis pyramidalis*

Deze soort is minder algemeen, maar beslist niet zeldzaam. Ze komt door het gehele gebied voor. We vonden haar in knop in april, in mei bloeide de soort volop. Een mooie vindplaats ligt op de hellingen langs de weg van Vieste naar Peschici, bij km-paal 94 e.o. Hier staan vele honderden exemplaren. (79-19; 1812)

3. *Barlia robertiana*

In april was deze vroege bloeier al bijna uitgebloeid. Door haar forse uiterlijk viel de soort evenwel nog genoeg op. Ze is vrij algemeen hier, met name in de lagere delen. Meestal vonden we enkele exemplaren bij elkaar. Langs de kustweg van Mattinata naar Vieste had een exemplaar de voorkeur gegeven aan een verkeersheuvel, waar ze samen groeide met een aantal exemplaren van *Ophrys bombyliflora*. (117-12; 1959)

4. *Cephalanthera longifolia*

Quitadamo noemt voor het gebied *C. damasonium*, *C. longifolia* en *C. rubra*. In april 2001 wisten Stouthamer c.s. één exemplaar *C. longifolia* te vinden in het *Quercus ilex*-bos op de hellingen van de Monte Sacro, op zo'n 700 m hoogte. De beide andere soorten zijn door ons niet waargenomen. (18-45; 1893)

5. *Dactylorhiza romana*

Van het geslacht *Dactylorhiza* komen drie soorten voor in het gebied: *D. fuchsii* (Lorenz & Gembardt, 1987; *D. maculata*), *D. romana* en *D. sambucina* (Lorenz & Gembardt, 1987; *D. latifolia*). Alleen *D. romana* is door ons waargenomen. In april bloeit deze fraaie soort hier algemeen, zowel in het open veld als in het bos. De gele vorm is verreweg het algemeenst. We vonden in 2000 slechts twee rode exemplaren. Rossini & Quitadamo (1996) noemen ook *D. mar-kusi* en *D. saccifera*, maar in de actuele soortenlijst op de website van Quitadamo worden deze soorten niet (meer) vermeld. Waarschijnlijk komen deze beide soorten hier niet voor. (127-11; 1875)

6. *Himantoglossum hircinum*

Het boekje van Rossini & Quitadamo (1996) toont op de voorkant een fraaie *H. adriaticum*. Deze soort komt hier, zo zuidelijk, evenwel niet voor. Quitadamo gaf aan, dat één en ander op een misverstand berustte. Er wordt momenteel volop gewerkt aan een tweede, sterk verbeterde versie van het boek, dat volgend jaar (2002) zal verschijnen.

H. hircinum is niet zeer algemeen in het gebied, maar we kwamen de soort toch vrij regelma-

tig tegen, meestal met enkele exemplaren bijeen. De soort groeit vooral in iets ruigere begroeiing en valt daar, mede vanwege de bleke bloemkleur niet altijd op. Begin mei kwam de soort net in bloei. (41-32; 1812)

7. *Limodorum abortivum*

Deze soort vonden we begin mei 2001 in een naaldbos, in totaal drie exemplaren, net nog niet in bloei. De soort is hier zeker niet algemeen, daar we er speciaal op gelet hebben. (13-49; 1915)

8. *Neotinea maculata*

Deze soort was in april al bijna uitgebloeid. Toch wisten we haar toen nog op verscheidene plekken te vinden. Zeer algemeen is ze niet, maar de soort wordt vanwege het geringe formaat en de niet erg opvallende bloemkleur wellicht gauw over het hoofd gezien. (22-42; 1893)

9. *Ophrys*

Tot dit mediterrane geslacht behoort een zeer groot aantal, vaak moeilijk van elkaar te onderscheiden soorten. Voor de Monte Gargano staan maar liefst dertig *Ophrys*-soorten op papier, waaronder een flink aantal voor Italië endemische soorten. Van dit geslacht vonden wij zeventien soorten:

9.1 *Ophrys apulica*

Deze endemische soort wordt ook wel beschouwd als een subspecies van *O. fuciflora*. We vonden de soort in april vrij regelmatig, meestal met enkele exemplaren bijeen. Vaak stond de soort licht beschaduwde. Ze komt verspreid door het gehele gebied voor. (68-21; 1874)

9.2 *Ophrys archipelagi*

Ook dit is een endemische soort, die we op diverse plaatsen in april vonden. De soort komt door het gehele gebied voor. De rijkste vindplaats vonden wij op de hellingen bij km-paal 94 langs de weg Vieste-Peschici. Hier stonden, licht beschaduwde, vele tientallen exemplaren. De soort wordt door Lorenz & Gembardt (1987) vermeld onder de naam *O. arachnitiformis*. (71-20; 1959)

9.3 *Ophrys bertolonii*

Deze soort vertoont grote gelijkenis met de volgende, *O. bertoloniiformis*. *O. bertolonii* bloeit evenwel duidelijk later. We vonden de soort fraai bloeiend op zonnige kalkhellinkjes in mei, altijd met meer exemplaren bijeen. De roze sepalen en petalen en de duidelijk opgewipte lip, gecombineerd met het langere rostellum maken deze soort meestal goed te onderscheiden van de volgende. (37-33; 1827)

9.4 *Ophrys bertoloniiformis*

Deze soort bloeit vooral in april. De sepalen en petalen zijn olijfgroen-bruin, de relatief brede lip is niet duidelijk opgewipt, het rostellum is korter dan bij *O. bertolonii*. Buttler (1986) geeft dit laatste kenmerk goed weer op p. 226.

Deze endemische soort is in de Monte Gargano geen zeldzaamheid op zonnige kalkhellingen.

De soort is nog maar relatief kort geleden beschreven, in 1971, nadat het taxon er in 1967 voor het eerst gevonden werd. Lorenz & Gembardt (1987) vermelden de soort onder de naam *O. pseudobertolonii* subsp. *bertoloniiformis*. (82-18; 1967)

9.5 *Ophrys biscutella*

Deze algemene soort bloeit vooral in de tweede helft van april, begin mei. De soort is in lichte schaduw niet zeldzaam, met name in het centrale gedeelte komt zij veel voor. Vaak zijn het solitaire planten, soms staan er enkele bijeen. (92-16; 1893)

9.6 *Ophrys bombyliflora*

Deze onmiskenbare, kleine soort komt overal in de Monte Gargano algemeen voor. Ze bloeit vrij vroeg, eind maart - eerste helft april, met meer exemplaren bijeen. In mei vonden we nog slechts een heel enkel exemplaar. (194-8; 1827)

9.7 *Ophrys cornuta*

Deze zeldzame soort vonden wij slechts op één plaats, op de hellingen bij km-paal 94 langs de weg Vieste-Peschici. De soort groeit hier met een klein aantal exemplaren in de halfschaduw van dennen. Ze komt alleen voor in de noordoosthoek van het gebied. (21-43; 1958)

9.8 *Ophrys fusca*

Paulus (2001) stelt de terechte hamvraag welk taxon nu eigenlijk de "echte" *O. fusca* is, zoals ze oorspronkelijk is beschreven door Link in 1799/1800. Paulus maakt verder aannemelijk, dat *O. lupercalis* Devillers & Devillers-Terschuren (1994) identiek is aan de typische *O. fusca* uit Portugal. Daarmee is *O. lupercalis* dus slechts een synoniem van *O. fusca*. Paulus geeft zelf al aan, dat zijn onderzoek wel weer tot nieuwe verwarring zal leiden in dit zeer moeilijk ontwarbare complex, evenals eerder onderzoek dat deed. De grote variatie binnen het *O. fusca*-complex, *O. fusca* s.l., is evenwel primair het product van de diverse bestuivers, elk met een eigen geografische verspreiding, een eigen biotoop-voorkeur en elk met een eigen vliegtijd. We onderschrijven het standpunt van Paulus, dat het hier wel degelijk om zelfstandige taxa gaat binnen de verzamelsoort *O. fusca*. *O. fusca*, een zeer vroeg bloeiende soort, vonden we medio april 2000 al bijna geheel uitgebloeid, op verscheidene plaatsen. Verrast waren we derhalve, toen we in mei 2001 een *O. fusca*-achtig taxon optimaal bloeiend vonden, met honderden exemplaren bijeen onder dennen op de hellingen langs de weg door de bergen van Mattinata naar Vieste, bij km-paal 141. Volgens Quitadamo kan dat onmogelijk *O. fusca* geweest zijn. Wat het wel was, wist hij ook niet, daar hij het materiaal niet gezien heeft. Wij blijven het derhalve (voorlopig) op *O. fusca* s.l. houden. *O. fusca* groeit in de Monte Gargano vooral langs de zuid- en oostkust; in het centrale gebied is de soort afwezig.

Quitadamo heeft in de soortenlijst op internet, evenals trouwens in zijn boekje, ook *O. iricolor* opgenomen. Deze soort komt volgens Baumann & Künkele (1988) niet in Italië voor. Ook Lorenz & Gembardt (1987) maken in hun lijstje met discuteerbare soorten melding van *O. iricolor*. Zij geven eveneens aan, dat *O. iricolor* een zuiver oostmediterrane soort is, die niet in Italië voorkomt. (58-23; 1827)

9.9 *Ophrys garganica*

Deze endemische soort is vrij gemakkelijk herkenbaar vanwege de kleur van de fraaie, gewelfde lip. De soort is zeer algemeen en staat op vele plaatsen langs wegranden op schrale hoekjes. Vaak staan er tientallen exemplaren, dikwijls samen met de volgende soort. Het is de algemeenste soort in de Monte Gargano, gelet op het aantal km-blokken. (362-1; 1951)

9.10 *Ophrys incubacea*

Vrij eenvoudig herkenbaar aan de vrij vlakke lip, met aan weerszijden opstaande schouderdjes, terwijl de zoom van de lip rondom duidelijk behaard is. De bloem is een tikkeltje kleiner dan die van *O. garganica*. De soort is algemeen op dezelfde plaatsen als de vorige. (240-6; 1893)

9.11 *Ophrys lutea*

Deze soort is aanmerkelijk minder algemeen dan de verwante *O. sicula*. Ze groeit vaak in kleine aantallen bijeen. In april valt hier de hoofdbloeitijd. (56-26; 1875)

9.12 *Ophrys parvimaculata*

Deze endemische soort is zeldzaam in de Monte Gargano. We vonden haar in april in bloei aan de westkant van het zoutmeer Lago di Varano, onder struweel op een kalkhelling langs een grindweg. In dit gebied ligt de hoofdverspreiding. De soort wordt ook wel beschouwd als een ondersoort van *O. fuciflora*; Lorenz & Gembardt (1987) behandelen de soort onder de naam *O. holosericea* subsp. *parvimaculata*. (13-48; vóór 1972)

9.13 *Ophrys promontorii*

Dit is een endemische soort. We vonden haar zowel in april als in begin mei in bloei. Ze is niet zeldzaam in het gebied, maar groeit veelal in vrij kleine aantallen bijeen. De soort is relatief kort geleden beschreven, in 1971, nadat dit taxon daar voor het eerst werd waargenomen in 1967. (30-37; 1967)

9.14 *Ophrys sicula*

Een algemeen voorkomende soort in het gebied, bloeiend in april-begin mei. Lorenz & Gembardt (1987) behandelen dit taxon onder de naam *O. lutea* subsp. *minor*. (200-7; 1875)

9.15 *Ophrys sipontensis*

Deze endemische soort van de Monte Gargano lijkt veel op *O. garganica*. De sepalen en petalen zijn bij *O. sipontensis* evenwel levendig roze gekleurd. De soort is vrij zeldzaam. We vonden haar slechts in april op enkele plaatsen, o.a. in de kustvlakte bij Manfredonia en Siponto, langs de doorgaande weg, ter hoogte van km-paal 169. De soort werd in 1987 door Lorenz & Gembardt beschreven, nadat in 1967 dit taxon als *O. sphegodes* subsp. *sipontensis* reeds incorrect was beschreven. (48-27; 1962)

9.16 *Ophrys sphegodes*

Deze vroege bloeier was in april al op haar retour. Ze is zeker niet zeldzaam in het gebied. (159-9; 1847)

9.17 *Ophrys tenthredinifera*

Een algemene soort, die we in april-begin mei overal bloeiend aantreffen, vaak meer exemplaren bij elkaar. (264-3; 1875)

Voor de volledigheid noemen we hier ook de andere door Quitadamo vermelde soorten; soorten, die wij dus niet hebben waargenomen. Tussen haakjes weer het aantal km-blokken, de plaats op de ranglijst van algemeenheid en het jaar waarin de soort voor het eerst wordt vermeld:

Ophrys apifera (17-46; 1827)

Ophrys arachnitiformis

Ophrys araneola (7-54; 1965)

Ophrys brevipifera

Ophrys fuciflora (29-39; 1974)

Ophrys iricolor

Ophrys lacaitae (1-60; 1985)

Ophrys lojaconoi

Ophrys lupercalis

Ophrys melena (29-38; 1968)

Ophrys oxyrrhynchos

Ophrys speculum (5-56; 1974)

Ophrys tyrrhena

O. arachnitiformis komt in de lijst van Quitadamo voor, terwijl Lorenz & Gembardt (1987) *O. archipelagi* onder deze naam behandelen. Of de “echte” *O. arachnitiformis* Grenier & Philippe voorkomt in de Monte Gargano is voor ons onduidelijk, zelfs of dit taxon wel echt bestaat! Immers, Delforge (1994) schrijft over dit taxon “*peut-être à la côte ligure (It)*”, terwijl Buttler (1986) *O. arachnitiformis* als synoniem van *O. sphegodes* beschouwt. Baumann & Künkele (1988) voeren *O. arachnitiformis* op met als synoniemen *O. splendida* en *O. tyrrhena*, terwijl Buttler (1986) “*O. arachnitiformis sensu Del Prete (nicht Gren. & Philippe)*” als synoniem beschouwt van *O. splendida*. Delforge (1994) behandelt *O. splendida* met als synoniem *O. arachnitiformis* auct. non Grenier & Philippe en onderscheidt daarnaast ook *O. tyrrhena*, een soort van de westkust van Italië. Quitadamo voert deze laatste soort ook op in zijn lijst van de Monte Gargano. Het lijkt derhalve veel op een Babylonische spraakverwarring, nader uiteengezet in tabel 1; de getallen geven de bladzijde weer in het boek, waar de soort behandeld wordt. Het laatste (on)zinnige woord is over deze complexe groep zeker nog niet gezegd.

	Buttler (1986)	Baumann & Künkele (1988)	Delforge (1994)	Quitadamo (2001)
1. <i>O. arachnitiformis</i>	Syn. 3 en 4	124	409	+
2. <i>O. archipelagi</i>	-	-	415	+
3. <i>O. sphegodes</i>	212	130	423	+
4. <i>O. splendida</i>	224	Syn. 1	416	-
5. <i>O. tyrrhena</i>	222	Syn. 1	413	+

Tabel 1. Het “Spinnen”-web

In de Monte Gargano komt een kleinbloemig *O. sphegodes*-achtig taxon voor, dat door Lorenz & Gembardt (1987) voorlopig tot *O. araneola* wordt gerekend. Delforge (1994) vermoedt, dat het hier mogelijk om een nog niet beschreven soort gaat.

O. bremifera behoort tot het ingewikkelde complex van *O. scolopax*.

O. fuciflora wordt door Lorenz & Gembardt (1987) behandeld onder de naam *O. holosericea* subsp. *holosericea*. De soort is aanmerkelijk minder algemeen dan *O. apulica*.

Quitadamo voert *O. iricolor* op in zijn lijst. Volgens de gangbare Europese orchideeënliteratuur, Buttler (1986), Baumann & Künkele (1988), Delforge (1994), komt deze soort evenwel niet voor in Italië.

Van de zeer zeldzame endemische soort *O. lacaitae* hebben we, op aanwijzen van Quitadamo, een groeiplaats bezocht in begin mei. De soort bloeit evenwel pas in de tweede helft van mei. De soort groeit hier op een schrale, zon-geëxponeerde kalkhelling. Hier groeiden verder o.a. *Serapias lingua*, *Orchis morio*, *O. tridentata* en *Ophrys tenthredinifera*.

O. lojacanoi en *O. lupercalis* zijn twee nieuw beschreven soorten, resp. in 1995 door Delforge en in 1994 door Devillers. Paulus (2001) houdt *O. lupercalis* evenwel voor identiek aan *O. fusca*, terwijl de juiste naam voor *O. lojacanoi* volgens Paulus (2001) *O. forestieri* (Reichenbach) Lojaccono 1909 moet zijn. *O. melena* (*O. lutea* subsp. *melena*) komt vooral aan de zuid- en oostkust van het gebied voor.

Bij de discutable vondsten maken Lorenz & Gembardt (1987) ook melding van *O. oxyrrhynchos*. Aan de hand van fotomateriaal blijkt evenwel, dat het niet om deze soort gaat. In 1986 worden er vervolgens twee exemplaren gevonden, die wel de kenmerken hebben van *O. oxyrrhynchos*. Vanwege het zeer beperkte materiaal wordt dit voorlopig gerekend tot *O. fuciflora* s.l. (Lorenz & Gembardt, 1987).

O. speculum (syn.: *O. vernixia* subsp. *vernixia*; *O. ciliata*) is zeldzaam in het gebied. In het verslag van Van Wijngaarden (1999) wordt een vindplaats genoemd langs de kustweg van Mattinata naar Vieste. Ondanks nijver speurwerk onzerzijds konden we de soort hier niet vinden. Dat geldt ook voor een tweede "bekende" vindplaats, langs de weg van Vieste naar Peschici.

O. tyrrhena is een soort van de Italiaanse westkust. Quitadamo vermeldt de soort evenwel ook in zijn lijst.

10 *Orchis*

Van dit geslacht noemt Quitadamo veertien soorten, waarvan wij er maar liefst elf wisten te vinden:

10.1 *Orchis collina*

Deze vroegbloeiende soort was medio april eigenlijk al bijna geheel over de bloei heen. We vonden haar op verscheidene plekken, maar uitgebloeid is het een vrij onopvallende soort. Echt zeldzaam is ze hier zeker niet. Een mooie vindplaats betreft de kustvlakte bij Manfredonia. In dit lager gelegen gebied, aan de zuidkust, heeft de soort haar meeste vindplaatsen. (58-22; 1971)

10.2 *Orchis fragrans*

Lorenz & Gembardt (1987) rekenen al het materiaal van dit taxon in de Monte Gargano tot *O. coriophora* s. str. In de orchideeënliteratuur is men het (ook) op dit punt niet altijd met elkaar eens. Soms worden de beide taxa tot één en dezelfde soort gerekend, *O. coriophora*, zoals b.v. door Gisela & Karlheinz Morschek (1996). Andere auteurs beschouwen het als twee aparte soorten, *O. coriophora* en *O. fragrans*, zoals b.v. Kreutz (1998). Wij huldigen het laatste standpunt. O.i. gaat het in de Monte Gargano om *O. fragrans*, al voert Quitadamo ook *O. coriophora* op in zijn lijst. We vonden de soort in droge garigue op kalkhellingen, de planten waren vrij licht gekleurd en de vanillegeur was opvallend. Lorenz & Gembardt (1987) leggen het accent enkel op de vanillegeur. Dit gegeven is o.i. alleen in duidelijke combinatie met droge standplaats en lichte kleur doorslaggevend.

Deze soort vonden we in mei bij het begin van de bloei op enkele plekken. Vermoedelijk is de soort hier niet zeldzaam. (43-30; 1893)

10.3 *Orchis italica*

In april is dit een zeer algemene en opvallende soort in de Monte Gargano op allerlei kalkhel-linkjes. Een maand later lijkt de soort verdwenen en vervangen door *O. tridentata*. (249-4; 1875)

10.4 *Orchis lactea*

Deze vroegbloeiende soort vonden we in april slechts op een paar plaatsen. Een mooie populatie vonden we langs de weg Monte San Angelo-San Giovanni Rotondo, in een muilezelweide. (11-51; 1964)

Legenda bij de foto's op pag. 66, 70 en 71.

Foto nr. 1 op pag. 70 is van Jac. Koopman, alle overige foto's zijn van W.J. Stouthamer

1 2
3 4

pag. 66: 1: *Orchis pauciflora*
2: *Orchis pauciflora*
3: *Orchis italica*
4: *Orchis ustulata* (witbloemig)

pag. 71: 1: *Ophrys bertoloniiformis*
2: *Ophrys apulica*
3: *Ophrys biscutella*
4: *Ophrys gargarica*

pag. 70: 1: *Himantoglossum hircinum*
2: *Ophrys parvimaculata*
3: *Serapias vomeracea*
4: *Serapias apulica*

10.5 *Orchis morio*

Dit is hier een zeer algemene soort. Qua aantal individuen is het zelfs de algemeenste soort in de Monte Gargano. De zuidelijke “tegenhanger” van onze inheemse *O. morio* wordt dikwijls *O. picta* genoemd. De status van dat taxon lijkt ons evenwel zeer discutabel. Naar ons oordeel gaat het hier gewoon om *O. morio*, zeker in de Monte Gargano. De soort groeit hier dikwijls samen met de eveneens zeer algemene *O. papilionacea*, waarmee zij niet zelden bastardeert. In het onderhavige artikel gaan we niet verder in op hybriden, al is er een flink aantal bekend uit de Monte Gargano. (303-2; 1893)

10.6 *Orchis papilionacea*

Dit is eveneens een zeer algemene soort van de Monte Gargano. In april zijn vele weiljes roze gekleurd door deze schitterende soort. In mei is daar evenwel weinig tot niets meer van te zien. Dan is de soort vervangen door de algemene *O. tridentata*. (240-5; 1875)

10.7 *Orchis pauciflora*

Met name op de hellingen van de Monte Sacro vonden we onder de *Quercus ilex*-bomen deze soort in grote aantallen, samen met *O. quadripunctata* en *Aceras*. Ook elders in bosranden werd deze soort, die in april haar optimale bloei heeft, regelmatig gevonden. (31-36; 1964)

10.8 *Orchis purpurea*

Deze reus onder de Orchissen vonden we in beschaduwde bossituaties slechts tweemaal. In beide gevallen ging het om maar enkele exemplaren. Toch is de soort van meer km-blokken bekend dan de vorige. (47-28; 1847)

10.9 *Orchis quadripunctata*

Een algemene soort, die op de geschikte kalkhellingen, vaak licht beschaduwd, in grote hoeveelheden voorkomt. (57-24; 1827)

10.10 *Orchis tridentata*

Deze soort werd in april 2000 niet gevonden. Ze blijkt in mei te bloeien en is dan plotseling algemeen van de partij, op dezelfde groeiplaatsen als *O. italica* en *O. papilionacea*, die ze in tijd lijkt op te volgen. (84-17; 1812)

10.11 *Orchis ustulata*

Deze soort werd in april slechts op een paar plaatsen gevonden. Een rijke vindplaats ligt in de “muilezelweide” langs de weg van Monte San Angelo-San Giovanni Rotondo. Hier groeide ook een enkel albino-exemplaar. Eerder hadden Van Wijngaarden (1999) c.s. zich hier het hoofd al over gebroken. Stouthamer c.s. vonden de soort ook massaal op een kalkgrashelling bij Bosco Quarto. (32-35; 1893)

Quitadamo noemt voorts in zijn lijst nog aan *Orchis*-soorten:

Orchis commutata

Orchis coriophora

Orchis provincialis (33-35; 1847)

Wij vonden in een open dennenbos langs de SS 528, ten noorden van Monte San Angelo, ter hoogte van km-paal 40,7, aan de westkant van de weg, enkele exemplaren, die enigszins afwijken van *Orchis tridentata*. De bloemen waren duidelijk groter en de lip getand.

Of het hier om *O. commutata* ging, is ons niet geheel duidelijk. *O. commutata* wordt ook wel als een ondersoort of variëteit van *O. tridentata* beschouwd. Baumann & Künkele (1988) beschouwen beide taxa evenwel als synoniem, evenals Buttler (1986).

De gemakkelijk herkenbare *Orchis provincialis*, geelbloeiend en met gevlekte bladeren, werd door ons merkwaardigerwijs niet gevonden, al zaten we midden in het verspreidingsgebied en al bloeit de soort in april tot begin mei optimaal.

11 *Platanthera chlorantha*

Quitadamo geeft zowel *P. bifolia* als *P. chlorantha* op voor de Monte Gargano, terwijl Lorenz & Gemhardt (1987) alleen *P. chlorantha* vermelden. We vonden in mei in het bos planten in knop. We vermoeden dat het hier om *P. chlorantha* gaat. (23-41; 1959)

12 *Serapias*

Van dit lastige geslacht worden zeven soorten genoemd in de lijst van Quitadamo. Gelukkig heeft Lorenz (2001) voor enige duidelijkheid gezorgd i.c. *Serapias* in Italië. Van zijn vijf taxa vonden wij er vier:

12.1 *Serapias apulica*

Deze endemische soort, ook wel genoemd *S. orientalis* subsp. *apulica*, vonden we in de kustvlakte bij Manfredonia, waar de soort medio april net was begonnen te bloeien. De soort heeft hier haar hoofdverspreidingsgebied. Lorenz & Gemhardt (1987) behandelen deze soort onder *S. vomeracea* subsp. *orientalis*. (20-44; 1967)

12.2 *Serapias lingua*

Deze roze, gemakkelijk herkenbare soort, is vanaf eind april algemeen te vinden in de diverse kalkweijtes, dikwijls in gezelschap van de volgende twee soorten. (97-15; 1827)

12.3 *Serapias parviflora*

Dit is de minst opvallende van de door ons gevonden *Serapias*-soorten. Toch is de soort vrij algemeen te noemen. We vonden haar begin mei op diverse plaatsen. (56-25; 1893)

12.4 *Serapias vomeracea*

Deze forse, opvallende soort is algemeen in de Monte Gargano. Ze bloeit vanaf eind april overal. Lorenz & Gemhardt (1987) vermelden naast *S. vomeracea* subsp. *vomeracea* ook *S. vomeracea* subsp. *laxiflora*, die met vondsten uit 108 km-blokken vrijwel even algemeen is. Dit taxon heet tegenwoordig *S. bergonii*. Lorenz & Gemhardt geven aan, dat er in de Monte Gargano dikwijls gemengde populaties van beide taxa optreden, met allerlei overgangen. Op grond van een toch vrij duidelijk gescheiden verspreidingsgebied handhaven zij beide ondersoorten. *S. vomeracea* subsp. *vomeracea* komt lager, dus meer in de kustzone voor, terwijl *S. bergonii* een voorkeur heeft voor het centrale, hoger gelegen gebied. Wij hebben het onder-

scheid tussen deze beide taxa niet kunnen maken. We vragen ons af of het geheel niet een spectrum vormt van een buitengewoon variabele soort, *S. vomeracea*. Nader onderzoek aan *Serapias* in Italië door Lorenz (2001) doet nu zelfs blijken, dat *S. bergonii* helemaal niet voorkomt in de Monte Gargano. Al het als zodanig benoemde materiaal behoort volgens Lorenz tot *S. vomeracea* subsp. *longipetala*. Blijkens de verspreidingskaartjes sluiten *S. vomeracea* subsp. *vomeracea* en *S. vomeracea* subsp. *longipetala* elkaar volledig uit in Italië (Lorenz, 2001). Delforge (1994) maakt geen onderscheid tussen de laatste twee genoemde ondersoorten van *S. vomeracea*. (115-13; 1827).

Niet door ons gevonden, maar wel door Quitadamo genoemde *Serapias*-soorten zijn:

Serapias bergonii (108-14; 1967)

Serapias cordigera (11-50; 1812)

Serapias politisii

De eerstgenoemde komt hier, zoals boven reeds aangegeven, dus niet voor. Al deze vondsten hebben volgens Lorenz (2001) betrekking op *S. vomeracea* subsp. *longipetala*.

S. cordigera komt zeer verspreid door het gehele gebied voor, maar zeldzaam. Ze bloeit relatief laat, optimaal in mei. *S. politisii* wordt door Lorenz & Gembardt (1987) uiteraard niet genoemd, daar de soort pas in 1992 is afgesplitst van *S. bergonii*. Delforge (1994) noemt deze soort binnen de *S. parviflora*-groep slechts van Griekenland. Volgens Lorenz (2001) behoort dit taxon evenwel tot *S. bergonii*, die dus niet voorkomt in de Monte Gargano. De Italiaanse verspreiding van *S. bergonii* is beperkt tot de hak van de laars (Zuidoost-Apulie) en Sicilië.

Naast al deze soorten orchideeën vermeldt Quitadamo nog een aantal, die we hier voor de volledigheid noemen:

Coeloglossum viride (3-59; 1812)

Epipactis helleborine (14-47; 1812)

Epipactis leptochila

Epipactis meridionalis

Epipactis microphylla (6-55; <1972)

Epipactis muelleri

Gymnadenia conopsea (10-52; 1827)

Listera ovata (1-62; 1827)

Neottia nidus-avis (42-31; 1812)

Spiranthes spiralis (5-57; 1966)

Dat we deze soorten niet gevonden hebben, heeft uiteraard deels te maken met het relatief late tijdstip van bloeien. Dit geldt voor de *Epipactis*-soorten, maar zeker voor de laatstgenoemde, *Spiranthes*. Voor *Spiranthes spiralis* moet men hier in september-oktober zijn, aldus Quitadamo. De soort is hier niet zeldzaam, minder zeldzaam althans dan de vijf records van Lorenz & Gembardt (1987) zouden doen vermoeden.

Slotwoord

Op een relatief klein oppervlak, 2100 km², groeien in de Monte Gargano maar liefst zo'n tachtig soorten orchideeën, waaronder een groot aantal endemen. Niet alleen het aantal soorten is groot, ook het aantal individuen. Sommige weites herbergen duizenden exemplaren van soms wel vijftien verschillende soorten.

Bedreigingen vanuit het toerisme zijn (nog) niet aan de orde. Het gebied is buitengewoon rustig, zeker in de orchideeën-hoofdbloeitijd, maart-mei. De kuststadjes Vieste en Peschici kennen 's zomers een (licht) verhoogde recreatiedruk. Dit betreft evenwel vrijwel uitsluitend Italianen, die zich voornamelijk richten op de kusten van de Adriatische Zee. Het binnenland is dan ondertussen ook al sterk verdord. In Carpino, met zesduizend inwoners, verblijven op een zomerdag tweeduizend toeristen, zo wist een Duits sprekende Italiaan ons te vertellen. Ter vergelijking: op Terschelling wonen vierduizend mensen, 's zomers verblijven er pakweg dertigduizend toeristen!

Ondanks de vrij intensieve beweiding lijkt het ons toe, dat ook dit niet echt een bedreiging vormt voor de flora en vegetatie in de Monte Gargano. Waarschijnlijk is de beweidingsdruk hier al vele eeuwen op vergelijkbaar niveau. Door de beweiding wordt de vegetatie tevens open gehouden.

Het hart van de Monte Gargano, 121.000 ha groot, is in 1995 een nationaal park geworden, hetgeen de benodigde beschermingseffecten sorteert. In het Foresta Umbra vinden we wel veel voorzieningen voor zomerse picknick-partijen. In de verzengende hitte zoeken de Italianen uit deze streken dan massaal de verkoeling van de schaduwrijke loofbossen.

De beste tijd om hier orchideeën te bestuderen is in feite april. De vroegste soorten (*Orchis collina*, *O. lactea*, *Neotinea maculata*, *Barlia robertiana*, *Ophrys fusca* en *O. sphegodes*) zijn dan weliswaar al (bijna) uitgebloeid, maar met name de (andere) *Ophrys*-soorten staan er in april optimaal bij. In 2000 wisten we tussen 8 en 18 april in totaal 36 orchideeën-soorten bloeiend te vinden. Uiteraard zijn er jaarlijks fluctuaties in de exacte bloeitijden i.v.m. de weersgesteldheid. Bezoekt men het gebied in de tweede helft mei, dan kan men totaal andere soorten vinden, zoals *Ophrys lacaitae*, *Orchis tridentata*, *Himantoglossum hircinum*, *Limodorum abortivum*, *Platanthera spec.*, *Serapias cordigera*.

Resumerend kan hier gesteld worden, dat de Monte Gargano terecht een rijk orchideeëengebied genoemd mag worden. Ondanks de vele excursies naar en in het gebied is van een vrij groot aantal taxa nog altijd onduidelijk, of ze hier daadwerkelijk voorkomen. Ten dele is dit te herleiden tot foutieve determinaties. Dat er evenwel nog steeds nieuwe soorten worden gevonden, sommige zelfs nieuw voor de wetenschap, geeft tevens aan, dat het gebied nog lang niet al haar geheimen heeft prijsgegeven. Daarvoor vormt 2100 km², vaak onherbergzaam en moeilijk begaanbaar, toch wel een heel groot gebied.

Geraadpleegde literatuur

- Baumann, H. & Künkele, S. (1988): Die Orchideen Europas. Kosmos Naturführer, Stuttgart.
- Buttler, K. P. (1986): Orchideen. Die wildwachsenden Arten und Unterarten Europas, Vorderasiens und Nordafrikas. Mosaik Verlag, München.
- Cingel, N. van der (2000): De orchideeënrijkdom van Monte Gargano. Orchideeën 2000 (nr. 5) p. 88- 91.
- Delforge, P. (1994): Guide des Orchidées d'Europe, d'Afrique du Nord et du Proche-Orient. Delachaux et Niestlé S.A., Lausanne (Switzerland) – Paris.
- Kreutz, C. A. J. (1998): Die Orchideen der Türkei. Kreutz, Landgraaf.
- Lorenz, R. (2001): Die Gattung Serapias in Italien: Arten und Verbreitung. Jour. Eur. Orch. 33(1): 235- 368. AHO, Baden-Württemberg.
- Lorenz, R. & Gemhardt, C. (1987): Die Orchideenflora des Gargano (Italien). Mitt.Bl. AHO Baden-Württemberg 19(3): 385-756.
- Morschek, Gisela & Karlheinz (1996): Orchids of Cyprus. z.pl.
- Paulus, H. F. (2001): Material zu einer Revision des *Ophrys fusca* s.str. Artenkreises I. Jour. Eur. Orch. 33(1): 121-177. AHO, Baden-Württemberg.
- Rossini, A. & Quitadamo, G. (1996): Le Orchidee del Gargano. Foggia.
- Wijngaarden, E. van (1999): Orchideeën van de Monte Gargano. Verslag van een orchideeënreis, 10 t/m 17 april 1998.

URL: gargano.capitanata.com/orchidee.

Jac. Koopman
Hoofdstraat-West 27
NL-8471 HP Wolvega
j.koopman@aoc-terra.nl

W.J. Stouthamer
Zoutstraat 17-3
NL-9712 TB Groningen
stouthamer.wj@inter.nl.net